

Posebni odtis — Separatum

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA
RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

SPREMEMBE V PRAVNEM POLOŽAJU
LOŠKEGA TERITORIALNEGA
GOSPOSTVA V 16. STOLETJU

VERÄNDERUNGEN IN DER RECHTSLAGE DER TERRITORIAL-
GRUNDHERRSCHAFT VON LOKA (OBERKRAIN)
IM 16. JAHRHUNDERT

PAVLE BLAZNIK

RAZPRAVE — DISSERTATIONES

V

HAUPTMANNOV ZBORNIK

LJUBLJANA

1986

SPREMEMBE V PRAVNEM POLOŽAJU
LOŠKEGA TERITORIALNEGA
GOSPOSTVA V 16. STOLETJU

VERÄNDERUNGEN IN DER RECHTSLAGE DER TERRITORIAL-
GRUNDHERRSCHAFT VON LOKA (OBERKRAIN)
IM 16. JAHRHUNDERT

PAVLE BLAZNIK

21114

N 30697/1968

Pri razgibanih seminarških vajah je spoštovani jubilent znal z njemu lastno spretnostjo vzbujati zanimanje svojih učencev za študij tiste problematike, ki jim je bila iz kakršnegakoli vzroka najbližja. Tako je že zgodaj usmerjal moje poglede na mojo ožjo domovino — na loško ozemlje, ki je tako bogato po ohranjenih zgodovinskih virih in ki ga obravnava tudi ta skromni prispevek.

Med teritorialnimi zemljiškimi gospodi na slovenskem ozemlju je pripadalo vidno mesto freisinškim škofom, ki so bili od 973 dalje skozi dolga stoletja lastniki znatnega dela Gorenjske. Prostrana, z zaporednimi darovnicami razširjena ozemlja so škofje povezali v loško gospostvo, ki je predstavljalo razen dovžanske župe teritorialno sklenjeno celoto, obsegajočo vso Poljansko in Selško dolino ter velik del Sorškega polja s središčem v Škofji Loki, ki je bila prav tako v neposredni lasti freisinškega škofa. Homogenost hubne posesti se je v teku srednjega veka na Sorškem polju, zlasti pa na besniškem ozemlju sicer razrahljala, vendar so ostala istočasno obsežna ozemlja Poljanske in Selške doline v bistvu lastninsko povsem nenačeta. Svoj položaj je škof kot teritorialni gospod še utrdil, ko je 1257, oziroma 1274 pridobil deželsko sodstvo in se tako uvrstil med deželskosodne gospose. Gospodarski pomen gospostva se je v teku stoletij krepko dvignil tako z načrtno kolonizacijo, ki je bila zaključena v prvi polovici 14. stoletja, kot z razvojem fužinarstva v Železnikih, ki se je razmahnilo predvsem v zvezi s pridobitvijo rudarskega regala 1277.¹

Ce si je freisinški škof znal v teku prvih treh stoletij krepko utrditi oblast nad loškim gospostvom, so postajala proti koncu sred-

- Kratice: HM — Hauptstaatsarchiv, München
KM — Kreisarchiv, München
MM — Diözesanarchiv, München
DAS — Državni arhiv Slovenije
LR — Loški razgledi
MHK — Mitteilungen des Historischen Vereines für Krain.
AÖG — Archiv für österreichische Geschichtsforschung

¹ P. Blaznik, *Urbarji freisinške škofije*, SAZU, Srednjeveški urbarji za Slovenijo IV, str. 25–44.

njega veka vse pogostejša znamenja, ki niso obetala nič dobrega. Splošnemu razvoju na Slovenskem se loško teritorialno gospostvo seveda ni moglo izogniti. Tudi na loških tleh so se morale nujno čutiti nevarne posledice koncepta deželnega kneza, ki je sistematično izgrajeval centralno oblast. Istočasno se je pa moral freisinški škof otepati pred gospodarji zemljiških gospostev, ki so zrastle znotraj meja loškega teritorialnega gospostva. Med temi, ki so skušali čim bolj krepiti svoj položaj, so bili zlasti nevarni gospodarji puštalskega in starološkega zemljiškega gospostva, ki sta zrastle tik pred loškimi mestnimi vrati in sta tako nevarno oklepali sedež loškega gospostva.

Puštalsko gospostvo se je proti koncu srednjega veka vse bolj utrjevalo. V zadnjih desetletjih 15. stoletja je bil lastnik Puštala Joahim Puštalski, ki je bil vsaj od 1485 dalje freisinški gradiščan na Zgornjem stolpu.² Kot gradiščan je bil Joahim freisinškemu škofu v takratnih tako upornih časih v važno oporo.³ Zaradi tega službenega razmerja je škof Joahimu priznal pravico do ribolova.⁴ Ker so se te pravice lastili tudi Joahimovi nasledniki, ki niso bili v škofovi službi, je prišlo do ostrih sporov, ki so se vlekli skozi desetletja.⁵ Spori so se še poglobljali zaradi ozkosrčnega stališča loških cehovskih mojstrov, ki niso dovoljevali puštalskim podložnikom v Puštalu, da bi opravljali obrt.⁶

Na drugi strani mesta se je krepilo *starološko gospostvo*. Tod se je razvijal dvor, ki je bil v začetku 16. stoletja v posesti rodbine Siegesdorferjev, katere člani so bili v službi freisinškega škofa v 15. in skozi vse 16. stoletje. Čeprav je freisinški škof starološki graščini le previdno odstopal razne pravice, je zrastle tod lepo zemljiško gospostvo.⁷ Neposredno sosedstvo obeh sedežev, loškega deželskosodnega in starološkega zemljiškega gospostva, je dajalo mnogo prilike za nasprotstva, ki so se sčasoma vse bolj stopnjevala. Položaj je postajal tem nevarnejši, ker se je starološka posest ponekod drobila in se je tako širil krog freisinškemu škofu sovražno razporejenih rodbin.

Enoten nastop predstavnikov teh rodbin je prišel do izraza zlasti pri vprašanju tako imenovane *osebne navzočnosti*, ki je bilo od 1534 dalje stalno na programu. Tedaj je namreč prišlo do preloma med zemljiškim gospodom in loškim oskrbnikom Krištofom Gallenbergerjem, ki mu je bila odpovedana služba. Ob tej priliki je Gallenberger zahteval odškodnino za dva konja, ki ju je izgubil v freisinški službi na pohodu proti Turkom, kar mu je pa zemljiški gospod odbil. Gallenberger se je škofu maščeval. Začel je s pravdo pred deželnim sodiščem

² P. Blaznik, *Urbarji*, o. d., str. 35.

³ MM, 8°, fasc. 63, f. 134, 134'.

⁴ MM, 8°, fasc. 62, f. 55', 71, 74.

⁵ P. Blaznik, *Urbarji*, o. d., str. 35.

⁶ KM, fasc. 37, št. 201; fasc. 40, št. 207.

⁷ P. Blaznik, *Urbarji*, o. d., str. 36–37.

in zahteval, da se mora škof Filip obravnave osebno udeležiti.⁸ Pozival se je na deželni ročin, ki ga je tolmačil po svoje, češ da mora biti na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem stranka osebno navzoča pri vseh zadevah, ki se obravnavajo pred deželnim glavarstvom.⁹ Ob doslednem uveljavljanju takega stališča, ki je bilo v nasprotju z dotodanjjo prakso, bi se freisinški škof znašel spričo oddaljenosti od loškega gospostva v nemogočem položaju. Saj bi se moral praktično odpovedati vsakemu sodnemu nastopu pred ogradnim sodiščem proti vse pogostejšim kršitvam starih pravic. Prav tako bi se kompliciralo oddajanje fevdov, kjer je doslej škofa praviloma zastopal njegov pooblaščenec.

Novotarije škof seveda ni bil voljan priznati. Pozival se je na privilegij iz 1397, ki je bil večkrat obnovljen (1497, 1523, 1540, gl. str. 338). Navzlic temu se je stvar nevarno zapletla. Deželni knez je bil sicer s srcem na strani freisinškega škofa, ki se je obrnil nanj s prošnjo, da ga oprostí te obveznosti.¹⁰ Toda deželni knez ni mogel iti mimo stanov. Tako je vprašanje osebne navzočnosti obravnaval deželni zbor v decembru 1537. Iz poročila loškega oskrbnika in kaščarja je razvidno, da je deželni odbor glede na škofovo zdravstveno stanje predlagal zboru, naj bi bil škof dosmrtno oproščen te dolžnosti. Odbor se je pri tem skliceval na to, da sta Bamberg in Salzburg dosegla oprostitev za 101 leto. Toda odbor je s predlogom propadel zaradi ostrega nasprotovanja tistih deželanov, ki so potekali z ozemlja loškega deželskega sodišča.¹¹ Proti oprostívi so bili namreč zlasti zetje nekdanjega loškega oskrbnika Baltazarja Siegesdorferja, ki so imeli v posesti starološko dediščino po tustu. Med temi sta izstopala predvsem Andrej Lamberger, takratni deželni upravitelj, in Franc Rainer. V teh vrstah sta se znašla tudi Krištof Puštalski in njegov zet Jakob Lamberger ter seveda Krištof Gallenberger s svojimi pristaši.¹² Po besedah loškega oskrbnika so se deželani v pismenem odgovoru na vladarja sklicevali bolj na staro rabo kot na dano svoboščino.¹³

Stanovi so vztrajali pri svojem tudi v naslednjih letih. Med njimi je zlasti izstopal Puštalec, ki je naglašal, da mora celo cesar fevde osebno oddajati. Če je cesar vezan napram stanovom, je k temu tem bolj zadolžen freisinški škof, ki je cesarski deželan in podložnik. Zato stanovi niso pripravljeni priznati oddajanja fevdov, če ne bo pri tem škof osebno navzoč.¹⁴

Seveda tudi škof ni odnehal. Za posredovanje pri vladarju je pridobil vplivne osebnosti, med drugim svoja bratranca Viljema in

⁸ KM, fasc. 40, št. 209; fasc. 49, št. 363.

⁹ KM, fasc. 40, št. 207.

¹⁰ KM, fasc. 40, št. 207 iz 1536.

¹¹ KM, fasc. 40, št. 207.

¹² KM, fasc. 41, št. 210.

¹³ KM, fasc. 40, št. 207.

¹⁴ KM, fasc. 40, št. 209 iz 1539.

Ludvika Bavarskega, pa vojvodo Otona Henrika,¹⁵ Trud je bil kronan le z delnim uspehom. Na cesarjevo posredovanje so stanovi 1540 vendarle odobrili dosmrtno oprostitev škofu Filipu,¹⁶ ki je pa že naslednje leto umrl.

Dalje od te stopnje se v 16. stoletju ni povzpел več noben freisinški škof. Tako je dosegel dosmrtno oprostitev Filipov naslednik Henrik (1541–1551).¹⁷ Za dosmrtno oprostitev se je potegoval v instrukcijah na odposlance tudi Henrikov naslednik škof Leon (1552–1559),¹⁸ vendar se je medtem stališče deželnih stanov že tako zaostriilo, da o dosmrtni oprostitvi ni bilo več govora. Leon se je moral zadovoljiti le z delno oprostivitvijo, da mu namreč ni treba biti osebno navzoč pri trenutnih procesih.¹⁹

V nič boljšem položaju ni bil škof Ernest (1567–1612), sodobnik nadvojvode Karla, ki je bil škofu že zaradi skupnih nastopov v verskih vprašanjih močno naklonjen. Značilno je Karlovo pismo Ernestu (1567), v katerem mu je sporočil, da bi mu rad ustregel glede njegove prošnje zaradi osebne navzočnosti, vendar bi to vzbudilo pri stanovih veliko negotovanje. Pač pa je bil pripravljen dati priporočilo deželnemu zboru, ki naj zadevo obravnava.²⁰

Škof Ernest se je znašel že ob nastopu v veliki zadregi. Tedaj se je namreč zaostriil spor s Puštalcem zaradi ribolova. Loški oskrbnik je škofu tarnal, da ne more nič ukreniti, ker Puštalec vztraja, da mora biti škof pri obravnavi osebno navzoč. Do 1573 se je nabralo toliko perečih odprtih vprašanj, da so odposlanci škofu svetovali, naj pride osebno v deželo.²¹ Karel se je na vso moč trudil, da bi se vprašanje osebne navzočnosti za škofa ugodno rešilo, vendar le z delnim uspehom. Na Karlovo posredovanje je škof sicer 1579 dosegel, da ga je v pravdi z Raspi glede Formacherjevega dvora lahko zastopal loški oskrbnik,²² toda navzlic Karlovi intervenciji so stanovi istega leta vztrajali pri zahtevi, da mora biti škof osebno navzoč pri podeljevanju fevdov.²³

Otipljivejši uspeh je škof dosegel šele 1587, ko je napel vse sile. Takrat je škofov odposlanec Herwart zaradi posveta o tem vprašanju potoval v Gradec, obenem pa škofu nasvetoval, naj dobi priporočilo od bavarskega vojvode Viljema in le-to nemudoma pošlje deželnemu knezu po posebnem slu. Intervencije so res uspele. Še istega meseca januarja je Karel javil, da je freisinški škof oproščen osebne navzoč-

¹⁵ KM, fasc. 40, št. 207.

¹⁶ KM, fasc. 40, št. 209.

¹⁷ KM, fasc. 40, št. 207.

¹⁸ KM, fasc. 41, št. 210.

¹⁹ KM, fasc. 40, št. 209.

²⁰ KM, fasc. 41, št. 210.

²¹ KM, fasc. 38, št. 202.

²² KM, fasc. 40, št. 209.

²³ KM, fasc. 41, št. 210.

nosti, kolikor gre za gosposčinske stvari in to tako kot tožnik ali toženec.²⁴

V danih razmerah je bil uspeh kar zadovoljiv, vendar je bilo vprašanje osebne navzočnosti tudi v naslednjih letih in stoletjih še vedno pereče. Na to kaže dopis iz 1603,²⁵ še bolj pa vir iz 1792, po katerem je moral vsak novi freisinški škof poskrbeti pri deželnem glavarstvu, da mu je le-to spregledalo dolžnost osebne navzočnosti.²⁶ Posledice, ki jih je rodilo vprašanje glede osebne navzočnosti, so bile očitne. Čutiti jih je bilo zlasti glede fevdov, ki so se odtujevali prav zaradi položaja, ki je nastal v tej zvezi. Puštalski gospodje niso npr. desetletja in desetletja obnovili fevdne podelitve.

Nerazpoloženja deželnih stanov je bil freisinški škof deležen tudi pri *davčnih obremenitvah*, ki so od druge polovice 15. stoletja dalje občutno manjšale rentabilnost loškega gospostva. Loško gospostvo je bilo v posameznih letih različno obremenjeno. Včasih je bilo treba plačati od hube po 60 denaričev,²⁷ včasih v celoti tudi do 2500 gld.,²⁸ kar je znašalo več kot 2 gld. na hubo. Del te vsote je poravnava zemljiški gospod, del je gospostvo prevažilo na kmete. Mimo tega je gospostvo moralo v posameznih letih postaviti na poziv določeno število težkih konj z jezdec, ki jih je moralo najeti in vzdrževati 1–2 meseca.²⁹ Zahtevano število konj je bilo različno; včasih naj bi gospostvo postavilo tudi do 20 konjenikov.³⁰

Hude materialne obremenitve so prinašale zemljiškemu gospodu dvojno škodo. Dohodki z gospostva so mu kopneli, obenem je pa rastle nerazpoloženje pri podložnikih, deloma tudi po zaslugi brezvestnih nameščencev, ki so si prilasčali del gospostvu plačanih deželnih davkov, kar je vodilo do oboroženih uporov, ki so zajeli vse tri družbene plasti: kmetški sloj, loško meščanstvo in fužinarski živelj. Upore je gospostvo sicer končno zatrla, vendar za ceno hudih žrtev.³¹

Davčni vijak tudi v naslednjih desetletjih ni popustil. Deželni stanovi so deloma odobrvali tretjinsko imenjsko rento,³² včasih so pa že uvajali obveznost polovične rente.³³ V tem času še ni bil ustaljen delež, ki naj bi bil preveljen na podložnike. Leta 1529 so stanovi sklenili, da smejo zemljiški gospodje zvrniti na podložnikova ramena največ polovičen delež,³⁴ po podatku iz 1531 naj bi pol imenjske rente

²⁴ KM, fasc. 40, št. 209.

²⁵ KM, fasc. 40, št. 208.

²⁶ KM, fasc. 30, št. 47.

²⁷ MM, 8°, fasc. 61, f. 178.

²⁸ 1487, MM, 8°, fasc. 61, f. 259.

²⁹ MM, 8°, fasc. 62, f. 152.

³⁰ Npr. 1483, MM, 8°, fasc. 61, f. 140.

³¹ P. Blaznik, Upori loških podložnikov konec XV. in v začetku XVI. stoletja, LR 2, 1955, str. 65–70.

³² Npr. 1534, KM, fasc. 41, št. 211.

³³ Npr. 1529, KM, fasc. 41, št. 210; 1531, KM, fasc. 41, št. 211.

³⁴ KM, fasc. 41, št. 210.

v celoti plačali podložniki,³⁵ medtem ko je loški oskrbnik 1534 spraveval zemljiškega gospoda, če naj odobreno tretjinsko imenjsko rento v celoti prevali na podložnike.³⁶

Istočasno so se uveljavljale vojaške odobritve po ključu, da je gospostvo od vsakih 100 funtov davčne osnove na lastne stroške vzdrževalo enega težkega konja za čas od enega do dveh mesecev.³⁷ Gospostvo je bilo obvezano, da postavi po potrebi konje takoj na določeno mesto. Ker konj v sili ni bilo moč dobiti niti za drag denar, je moralo gospostvo poskrbeti za stanje, da bi bilo možno vsaj do neke mere v danem trenutku zadostiti zahtevam. Oskrbnik in kaščar sta morala že vrsto let vzdrževati težke konje in sicer oskrbnik po tri, kaščar po dva.³⁸ Jezdece je vodil na pohodu osebno loški oskrbnik in to na svoje stroške, oziroma njegov namestnik, ki je bil iz vrst plemstva. Ker je bila ta dolžnost dokaj huda, je loški glavar Anton Thurn predlagal škofu, da bi postavil na tleh loškega gospostva v ta namen posebnega nameščenca-vojaškega mojstra (rustmeister).³⁹ Res srečamo 1541 na tem mestu Aleksandra Galla.⁴⁰ Toda v naslednjih letih je loško gospostvo spet ostalo brez nastavljenega vojaškega mojstra, kajti 1557 je to vprašanje ponovno načel takratni oskrbnik, ki je naglašal, da zaradi službenih dolžnosti ne more zapustiti loškega gospostva.⁴¹ V resnici je bilo mesto vojaškega mojstra zasedeno že 1559, čeprav je bilo težko dobiti kandidata. Njegova plača je znašala 50 gld. letno,⁴² razen tega so mu pa pripadale razne desetine, da je mogel udobneje vzdrževati konja.⁴³

Hudih deželnih obremenitev se je zemljiški gospod sicer otepal, a z malo uspeha. Škofu ni šla v račun že sama participacija pri plačevanju imenjskega davka in to tem manj, ker je bil škof kot knez pritegnjen k plačevanju tako imenovane turške državne pomoči. Ker je večina škofovih dohodkov potekala iz posesti v avstrijskih deželah, je bil mnenja, da je za isto posest dvakrat obdavčen. To vprašanje je obravnaval 1531 državni zbor v Augsburgu, ki se je postavil na stališče, naj bodo knezi oproščeni vseh davkov v dednih avstrijskih deželah, dokler plačujejo turško državno pomoč. Zato je škof Filip ukazal loškemu oskrbniku in kaščarju, naj ne privolita v noben davek, pač pa naj za vsak primer pobereta ustrezno vsoto od podložnikov, ki naj jo skušata zadržati in jo po potrebi porabiti pri morebitni protiturški akciji. Sicer naj jima pa služi kot vodilo ravnanje Bam-

³⁵ KM, fasc. 41, št. 211.

³⁶ KM, fasc. 41, št. 211.

³⁷ S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 316.

³⁸ KM, fasc. 41, št. 211 iz 1536.

³⁹ KM, fasc. 41, št. 211.

⁴⁰ KM, fasc. 45, št. 253.

⁴¹ KM, fasc. 41, št. 211; Rep. 53, fasc. 296, št. 4.

⁴² KM, fasc. 41, št. 211.

⁴³ KM, fasc. 38, št. 202.

berga in Salzburga.⁴⁴ Škofovega stališča praktično ni bilo mogoče uveljavljati. Deželni stanovni niso hoteli o tem nič slišati in so kneze, ki so imeli tod posest, ocenjevali kot sicer deželane.⁴⁵ Nič ni pomagalo, da je Ferdinand glede na škofovo pritožbo zastopal stališče, naj bodo knezi oproščeni vseh davkov proti Turkom, kadar dajejo ustrezno državno pomoč; kolikor bi pa stanovni davek vseeno pobrali, je Ferdinand obljubil, da bo vsoto povrnil iz sredstev nižjeavstrijske komore.⁴⁶ Navzlic vsemu je bilo vprašanje nerešeno ne le 1545,⁴⁷ marveč tudi 1576, ko so o stvari razpravljali na državnem zboru v Regensburgu.⁴⁸

Rentabilnost gospostva se je poslabšala zaradi naraščajočih davčnih obremenitev podložniškega sloja, ki v mnogih primerih obveznosti ni več zmogel. Spričo davčnih zaostankov je ponovno grozil celim delom loškega gospostva prisilen rubež (spannung). Ob takih nevarnostih je zemljiški gospod včasih raje segel v svoj žep. Če smemo verjeti škofovim pritožbam, je v sedemdesetih letih 16. stoletja doplačeval iz svojega in obenem še popuščal podložnikom pri činzu.⁴⁹

Ceprav so bile težave, ki jih je moralo zemljiško gospostvo premagovati v zvezi z vprašanjem o osebni navzočnosti in z deželnimi davki dovolj hude, je zemljiški gospod imel vendar pri premagovanju teh preizkušenj na svoji strani deželnega kneza, ki se je trudil, da odbije vsaj glavne ostrine. Toda istočasno so se zgrinjali nad loškim gospostvom še vse resnejše nevarnosti, ki so potekale s strani deželnega kneza. V borbi proti le-tem novotarijam je ostal zemljiški gospod v glavnem osamljen, brez zaveznikov.

Proti koncu srednjega veka se je tudi na loških tleh začela čutiti težnja deželnega kneza, da si prilasti v svojih deželah *regal nad rudniki in fužinami*. Skladno s tem prizadevanjem je deželni knez postavil konec 15. stoletja v nižjeavstrijskih deželah svojega rudarskega sodnika, ki naj ureja s fužinarji mimo gospostev rudarska vprašanja.⁵⁰ Uvod v nov čas predstavlja spor s Kroparji iz začetka 16. stoletja, ki so silili pri iskanju rude na sosednje freisinško ozemlje. Pri tem so se sklicevali na deželnega kneza, ki da mu pripada vsa ruda v njegovih dednih deželah.⁵¹ Dogodek s Kroparji je sprožil spor, ki je bil v 16. stoletju stalno na dnevnem redu in ki je imel odločiti, ali se bo škofu posrečilo obdržati pravico do rudarstva na tleh loškega go-

⁴⁴ KM, Rep. 53, fasc. 42, št. 6, f. 113–114, 189, 230', 234.

⁴⁵ 1531, KM, Rep. 53, fasc. 42, št. 6, f. 250'; 1537, KM, fasc. 41, št. 211.

⁴⁶ 1542, KM, fasc. 35, št. 188; fasc. 47, št. 337; fasc. 49, št. 375.

⁴⁷ KM, fasc. 41, št. 211.

⁴⁸ HM, Hochstift Freising, 77, f. 300, 300'.

⁴⁹ HM, Hochstift Freising, 77, f. 294.

⁵⁰ J. Gašperšič, Ferdinandovski rudarski red za fužine pod Jelovico, Kronika 8, 1960, str. 149–150; J. Gašperšič, O jelovškem rudarstvu, LR 7, 1960, str. 66.

⁵¹ KM, fasc. 42, št. 216 iz 1506.

spostva na temelju freisinškega regala iz 1277, ali se mu bo pa ta posest izmuznila dokončno iz rok in nevarno zamajala enotnost loškega gospostva.

Da škof ni mislil odstopiti od svojih pravic, dokazujejo podatki, po katerih je 1516 loški oskrbnik v škofovem imenu podelil več rudnih ležišč, kar je sprožilo ostro prerekanje med njim in višjim rudarskim mojstrom, ki je zastopal stališče, da sme le on v vladarjevem imenu podeljevati pravico do kopanja rud. Z izmikanjem rudarskega regala se je tedaj z zemljiškim gospodom čutilo ogroženo tudi loško meščanstvo, ki je bilo živo zavzeto na fužinarstvu. Le-to se v prvem času ni moglo prav znajti in je bilo tedaj odločno na škofovi strani.⁵² Ko je škof s posredovanjem pri vladarju dosegel, da je bila postavljena komisija, ki naj zasliši priče glede ustreznih freisinških pravic, je pozval loško mestno upravo, naj mu svetuje pri zbiranju dokazov in glede prič, ki naj bi jih pritegnili oziroma odklonili. Ob enem je rotil upravo, naj se zavzame z vso silo, da bo komisija mogla delati in ne bo ponovno odložena.⁵³ V zadregi se je škof hotel nasloniti tudi na Zeleznikarje. Pozabil je na njihovo upornost v zadnjih uporniških gibanjih in jim 1521 vrnil stare ob uporabi odvzete privilegije. Tako jim je bila med drugim ponovno priznana tudi pravica, da so železnikarski fužinarji sami skupno z ondotno skupščino (gmajno) volili svojega sodnika.⁵⁴

Odnehati ni hotela nobena stran. Navzlic določbi Maksimilijanova rudarskega reda iz 1517, da pripada rudarski regal deželnemu knezu,⁵⁵ si je freisinški škof še dalje lastil pravice, da je podeljeval rudniška ležišča preko loškega oskrbnika oziroma po posebnem nameščencu — rudarskem sodniku. Kazno je, da je službo loškega rudarskega sodnika opravljal vsakokratni protipisar. Na tem mestu namreč srečamo mimo Ludvika Freislebna,⁵⁶ za katerega je izpričano, da je bil 1510⁵⁷ in 1529⁵⁸ protipisar, tudi protipisarja Matevža Krabata (1530)⁵⁹ in protipisarja Matevža Maurerja (1533).⁶⁰

Toda deželni knez ni bil voljan popustiti. Nasprotno. Ker so bile rudarstvu potrebne velike količine oglja, je moral nujno razširiti pravico tudi na visoke gozdove. Res je izdal že 1530 odločbo, po kateri naj pripadajo njemu tudi gozdovi.⁶¹ Borba se je s tem nevarno za-

⁵² P. Blaznik, *Kolonizacija Selške doline*, str. 80–81.

⁵³ KM, Rep. 53, fasc. 42, št. 2, f. 152', 167'.

⁵⁴ A. Globočnik, *Geschichtlich-statistischer Ueberblick des Bergortes Eisern*, MHK 22, 1867, str. 1; št. 13 str. 10; KM, fasc. 42, št. 216.

⁵⁵ A. Müllner, *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien*, 1909, str. 128.

⁵⁶ MM, Heck. Frsg., fasc. 142.

⁵⁷ KM, fasc. 45, št. 247.

⁵⁸ KM, fasc. 34, št. 125.

⁵⁹ HM, fasc. 140, listina 23. 3. 1530.

⁶⁰ KM, fasc. 44, št. 242.

⁶¹ A. Müllner, o. d., str. 128.

ostrila, saj je zemljiškemu gospostvu grozilo, da bo izgubilo obsežna nenaseljena ozemlja v območju zahodnega dela Selške in Poljanske doline ter besniško področje. Hkrati so se vznemirjali tudi kmetijski podložniki, ki so se čutili ogrožene pri uživanju gozdov za svoje potrebe. V spor, ki je trajal skozi stoletja, je bila pritegnjena zlasti Selška dolina.

Borba je bila čedalje hujša. Leta 1533 je rudarski sodnik za Gorenjsko s sedežem v Kranju Blaž Thaller na ukaz višjega rudarskega sodnika Viljema Mosheimerja oporekal loškemu oskrbniku, da bi imel le-ta kakršnokoli oblast nad rudarstvom po loškem ozemlju.⁶² Navzlic temu se je loški oskrbnik še dalje lastil pravice do oddaje rudnih ležišč,⁶³ kar je vodilo do nadaljnjih zapletov. Leta 1535 sta zahtevala deželni upravitelj Andrej Lamberger in vicedom Wolf Lamberger od loškega oskrbnika in kaščarja, naj ukažeta freisinškemu rudarskemu sodniku Matevžu Maurerju, da se ne meša v rudarske zadeve, ker pripada ta kompetenca cesarskemu rudarskemu sodniku Mosheimerju. Maurerja naj odstavita in izročita deželnemu glavarstvu. Ukazu freisinška nameščenca seveda nista mogla slediti. Zato sta bila pozvana v Ljubljano, kjer so ju zadržali. Na pritožbo sta sicer dosegla odložitev obravnave, toda kmalu nato sta bila spet poklicana v Ljubljano, kjer so ju zvezana vrgli v zapor. Škof Filip se je pritožil pri vladarju Ferdinandu, vendar je nižjeavstrijska komora vztrajala pri tem, da pripadajo regalije v dednih deželah deželnemu knezu. Vodilna loška nameščenca sta se vrnila v Loko šele, ko se je škof pokazal pripravljene za poravnavo. Da loški zemljiški gospod ni mislil resno, kaže poročilo iz 1540, iz katerega je možno sklepati, da je bil v Železnikih še vedno freisinškemu škofu podrejen rudarski sodnik. Takrat sta namreč poročala loški glavar in kaščar, da jima je deželni glavar prepovedal vmešavanje v rudarske zadeve, pač pa si je rudarski sodnik Blaž Thaller ogledal jame brez dovoljenja zemljiškega gospoda. Hkrati je deželni glavar naročil fužinarjem in fužinskim delavcem, naj v bodoče ne poslušajo več škofovega rudarskega sodnika. Ker se loški glavar in kaščar sili nista mogla upirati, sta prosila škofa za posredovanje.⁶⁴ S tem se pa stvar še vedno ni odločilno premaknila, kar potrjuje poročilo loškega kaščarja (1542), ki ugotavlja, da je vprašanje rudarskega sodstva še vedno odprto.⁶⁵

Desetletja trajajoče borbe med freisinškim škofom in deželnim knezom so prijale Železnikarjem in to v prvi vrsti ondotnim fužinarjem, ki so hoteli iz nejasnega položaja iztisniti zase čim več koristi. Stoletna povezava z loškim gospostvom je bila seveda preveč

⁶² KM, fasc. 42, št. 216.

⁶³ KM, fasc. 42, št. 219.

⁶⁴ KM, fasc. 49, št. 364; fasc. 40, št. 207; P. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, str. 81.

⁶⁵ KM, fasc. 41, št. 211

zakoreninjena, da bi jo bilo mogoče enostavno presekat. Tako so Železnikarji ob smrti zemljiškega gospoda še vnaprej prosili novega škofa, da jim potrdi stare svoboščine.⁶⁶ Prav tako so Železnikarji še vedno priznavali obrambno dolžnost in so se na pozive brez nadaljnega javljali na loškem gradu.⁶⁷ Obdržala se je še dalje dolžnost dednega poklona, ki je vezal loške podložnike ob nastopu novega škofa. Povezanost z gospodstvom se je kazala tudi ob raznih železnikarskih notranjih sporih. Tako se je 1567 železnikarska občina obrnila na zemljiškega gospoda s prošnjo, da ji pomaga. Občani so trdili, da so od davnih dni imeli pravico do paše na gmajni, ki so jo pa fužinarji pred štirimi leti ogradili in med seboj razdelili. Navzlic oskrbnikovi odločbi, da smejo to zemljišče zase uporabljati le od sv. Filipa in Jakoba do Jakobovega, se fužinarji tega niso držali, čeprav je bilo v soseski preko 150 revežev, ki niso imeli ne njiv, ne travnikov. Istočasno je občina prosila loškega oskrbnika za posredovanje glede volitve rudarskega sodnika, ki so ga tedaj fužinarji kar sami potrdili, namesto da bi ga volili kot doslej skupaj z občino.⁶⁸

Toda hkrati ni manjkalo znakov, ki so kazali na rahljanje starih vezi in na postopno popuščanje zemljiškega gospoda. Tako je gospodstvo iz strahu pred deželnim knezom marsikdaj pustilo Železnikarjem sekati les brez reda, debela so padala, ne da bi se pri tem vmešaval nih loški oskrbnik, niti rudarski sodnik. Podobno se je gospodstvo odrekalo pobiranja prispevkov ob podeljevanju rudnih ležišč, spričo česar je postajala izraba jam sčasoma last podjetnikov. Nič drugače ni bilo z urbarialnimi dajatvami. Da ne bi zemljiški gospod tiral nasprotstev v skrajnosti, je že nekaj let sem spregledal že itak malenkostno dajatev za uporabo plavža in kladiv, ki bi jo bilo treba plačevati gospodstvu v višini 29 krc. za tedenski delež. Iz istega vzroka se je popuščanje kazalo tudi v drugih primerih. Skladno z oskrbnikovo informacijo niso Železnikarji npr. nič plačevali od vrtov, njiv, travnikov in rovt.⁶⁹ Ker so se medtem pojavljala po loškem gospodstvu nova rudarska središča na najrazličnejših koncih in krajih, je postajal položaj za zemljiškega gospoda vse bolj kočljiv.

V težnji, da se deželnoknežji regal nad rudarstvom in visokimi gozdovi še bolj utrdi, je deželni knez izdal nov rudarski red (Karlov red), ki je bil objavljen 1575 in je veljal za Kranjsko in Goriško.

Začetni členi novega rudarskega reda so zelo jasni. Z njimi je deželni knez razglasil rudišča in visoke gozdove za deželnoknežji regal. Nadrejeno oblast nad fužinarji in pri rudarstvu zaposlenimi izvaja

⁶⁶ Npr. 1548, KM, fasc. 42, št. 216; 1554, A. Globočnik, o. d., št. 16, str. 10; 1567, KM, fasc. 38, št. 202.

⁶⁷ Npr. 1532, KM, Rep. 53, fasc. 295, št. 30; 1536, KM, fasc. 45, št. 264; 1545, KM, Rep. 53, fasc. 295, št. 40.

⁶⁸ KM, fasc. 42, št. 216.

⁶⁹ KM, fasc. 42, št. 219.

višji rudarski sodnik. Fužinarji imajo pravico, da izvolijo za mesto višjega rudarskega sodnika dva do tri kandidate, ki jih predlože komori, da izbere enega izmed njih. Višji rudarski sodnik vzdržuje na lastne stroške sodnega pisarja in sla ter postavlja pri vsaki fužini lokalnega sodnika (unterrichter), ki naj bo v pomoč višjemu rudarskemu sodniku poleg sedmih zapriseženecv. Višjemu rudarskemu sodniku stojita ob strani dva pooblaščenca, ki ju volijo fužinarji. Višjemu rudarskemu sodniku pripada prva instanca razen za malefična dejanja,⁷⁰ ki ostanejo še vedno kompetenca deželjskega sodnika. Vsi prebivalci, ki so bili povezani s fužinami v številni pri tem tudi drvarje in oglarje, so morali biti pri vseh vojaških pozivih na razpolago le deželjnemu knezu (čl. 26).⁷¹

Toda nekateri členi so bili manj jasni. Tako govori člen 34 o samostanskih in grajskih lastnih gozdovih, katerih izrabe za lastne potrebe rudarski sodnik ne sme odrekati. Ti gozdovi morajo biti deželjnemu knezu na razpolago le v primeru hude potrebe in še to proti odškodnini. Sporna vprašanja glede lastništva naj ureja vicedom. V takih oproščenih gozdovih vzdržujeta red zemljiški gospod in rudarski sodnik.⁷²

Karlov rudarski red govori tudi o urbarialnih dajatvah. Kolikor so bili kakršnikoli fužinarski objekti dotlej vpisani v urbar, je bilo treba od njih še dalje plačevati zemljiškemu gospodu činž, ki ga pa le-ta ni smel zviševati. Pač pa je bilo treba ob prodaji plačati deseti denarič le od hube ali od drugega ustreznega zemljišča, nič pa od ondotnih stanovanj, enako seveda tudi ne od fužin. Kolikor so postavljali knapi, oglarji ali drvarji hiše na gmajnskem svetu, se je moral vsak poravnati s skupščino (gmajno). Prijave je bilo treba nasloviti na sodnega gospoda in višjega rudarskega sodnika; taksiranje je pripadlo zemljiškemu gospodu skupno z višjim rudarskim sodnikom. Ob prodaji take hiše ni bilo treba plačevati desetega denariča. Navzlic raznim omejitvam si je freisinški škof z novim rudarskim redom spričo dotedanjega nerednega dotoka urbarialnih dohodkov v tem pogledu obetal celo drobnih koristi.⁷³

Novi rudarski red je določal, da podeljuje višji rudarski sodnik nova kopišča, jame ipd. tudi na ograjenem ozemlju (na njivah, travnikih). Kolikor se je kdo pritožil zaradi povzročene škode, sta le-to ocenila rudarski sodnik in zapriseženec skupno z dvema osebama, glede katerih sta se sporazumela zemljiški gospod in rudarski sodnik. Ocenjeno škodo je bilo treba poravnati v 14 dneh po predhodnem obvestilu zemljiškemu gospodu, da je mogel le-ta prisostvovati pri izreki odškodnine.⁷³

⁷⁰ A. Müllner, o. d., str. 137; DAS, št. 12/I., 7 d.

⁷¹ DAS, št. 12.

⁷² DAS, št. 12; KM, fasc. 42, št. 219.

⁷³ DAS, št. 12.

Ker Karlov rudarski red z marsikatero določbo ni bil povsem jasen, obenem je pa pri določenih vprašanjih še vedno upošteval sodelovanje zemljiškega gospoda, je s tem tu pa tam sam podpiral freisinškega škofa v borbi za pravice, ki jih je le-ta užival skozi dolga stoletja. Škof je branil svoje pozicije, kolikor je le mogel. Pri tem se je znašel v hudem položaju železnikarski rudarski sodnik, ki so ga sicer volili Železnikarji, toda pojavljalo se je vprašanje, ali naj uboga zapovedi loškega gospostva, ali pa naj sledi ukazom deželne oblasti. Tako se je znašel 1576 med kladivom in nakovalom železnikarski rudarski sodnik Marko Plavec, ki je tožil deželnim stanovom, da ga le-ti pozivajo v Ljubljano, medtem ko mu loški oskrbnik preti, naj ne sledi zapovedim stanov, sicer bo izgubil premoženje. Da so bili Železnikarji sploh v precepu, dokazuje tožba višjega rudarskega sodnika Feliksa Tolhopfa, da Železnikarji nočejo ubogati in da se pri tem sklicujejo na loškega oskrbnika.⁷⁴ Nasprotno je pa že 12. novembra 1575 poročal loški oskrbnik škofu, da so se nekateri fužinarji, zlasti železnikarski, po novem rudarskem redu podvrgli deželnemu knezu oziroma novemu rudarskemu sodniku in se hočejo izmuzniti izpod freisinškega gospostva. Hočejo, da bi šle vse njihove zadeve samo preko rudarskega sodnika. Oskrbnik je svaril škofa pred škodo, ki grozi gospostvu glede na gozdove in ozemlje sploh ter je prosil navodil.⁷⁵ V zadregi se je oskrbnik obračal na škofa, naj poiščejo v freisinškem arhivu ustrezne dokaze, vendar so našli tam le nekaj privilegijev, ki so jih potrjevali posamezni vladarji. Tudi sam zemljiški gospod ni imel več jasne predstave, še manj pa trdnih dokazov za svoje pravice. V instrukcijah je 1579 naročal odposlancem, naj se v Loki predvsem zanimajo, kakšno je bilo razmerje med Železnikarji in gospostvom od starih dni sem.⁷⁶ V tem smislu so odposlanci iskali informacij vrsto let, saj se je še 1590 opravičeval bivši freisinški odposlanec in takratni loški oskrbnik Herwart proti očitku, da poizveduje glede položaja v rudarskem vprašanju, češ da hoče dobiti jasno sliko o teh stvareh.⁷⁷

Glede lastništva nad gozdovi si je zemljiški gospod skušal pomagati s členom, ki govori o grajskih lastnih gozdovih. Sicer je pa freisinški škof trdil, da je bilo priznано freisinško lastništvo nad loškimi gozdovi že s tem, ker so bili ti kompleksi pritegnjeni k ocenitvi gospostva v imenjski knjigi, pa tudi s tem, ker se je deželno glavarstvo glede pustošenja gozdov stalno obračalo nanj, višji rudarski sodnik pa je pred nadziranjem gozdov sproti obveščal loškega oskrbnika ter ga prosil, naj bo navzoč.⁷⁷

Dvoboja med deželnim knezom in zemljiškim gospodom Karlov rudarski red ni likvidiral, vendar je odpor freisinškega škofa spričo

⁷⁴ KM, fasc. 42, št. 216.

⁷⁵ KM, fasc. 42, št. 211.

⁷⁶ KM, fasc. 38, št. 203.

⁷⁷ KM, fasc. 42, št. 219.

nepopustljivosti deželnega kneza vse bolj popuščal, kot je jasno razvidno iz položaja v letu 1588. Tedaj se deželni knez, ki je stalno zatrjeval, da ne namerava gospostvu ničesar odvzeti, že ni več zadovoljeval samo z rudarskim regalom v ožjem smislu besede. Višji rudarski sodnik je bil pripravljen gospostvu prepuščati le še pobiranje golega zemljiškega činža, sicer si je pa lastil pravice, ukrepati nad celotnim fužinarskim življenjem in to ne le v rudarskih vprašanjih, marveč sploh v vseh zadevah. Kako močno so se Železniki izmaknili iz rok zemljiškega gospoda, dobro označuje primer loškega protestanta Andreja Gompe, ki ga je zemljiški gospod iz Loke izgnal, pa ga je višji rudarski sodnik postavil v Železnikih za lokalnega rudarskega sodnika. Upoštevaajoč dani položaj je škof popuščal dalje. Izrecno je izjavil, da ne misli nasprotovati deželnemu knezu glede pravice do rudarskega regala; deželnemu knezu naj bo pridržana pravica do vsega, kar je neposredno povezano z rudarstvom (npr. podeljevanje rudnih ležišč). Se vedno se je pa trudil, da reši, kar se je sploh še dalo rešiti. Vztrajal je pri zahtevi, da mora jurisdikcija nad ondotnim prebivalstvom ostati zemljiškemu gospodu. Škof ne more pristati na to, da bi deželni knez ukazoval glede zemljišč, ki so vključena v urbar, njegovi predstavniki pa da bi jezdili po freisinških gozdovih in zasliševali loške podložnike.⁷⁸ K popuščanju freisinškega škofa so mnogo doprinesli deželni stanovci, ki so spričo verskih borb neprestano rovarili pri nadvojvodu Karlu, češ da bi mu freisinški škof rad odtegnil rudarski regal (1589).⁷⁹

Bilanca neenake borbe je bila v začetku 17. stoletja za škofa kaj žalostna. Saj so fužinarji gospostvu oporekali celo sicer formalno priznano pravico, da se morajo le-ti še dalje redno vpisovati v urbar in dajati gospostvu od fužin ustrezen činž, ki bi ga morali osebno poravnati v Loku.⁸⁰

Borba z deželnim knezom se je prenesla tudi v 17. stoletje. Spor za gozdove je trajal dalje, zemljiškokosposočinske pravice so kopnele še vnaprej.

Ce je v 16. stoletju loškemu zemljiškemu gospostvu propadal rudarski regal iz 1277, je bilo istočasno deležno mnogih sprememb tudi *sodstvo*, ki si ga je freisinški škof utrdil prav tako v drugi polovici 13. stoletja in je bilo še sredi 15. stoletja trdno v njegovih rokah.

Na podlagi loških svoboščin iz 1451 je tedaj sodil v prvi instanci loški mestni sodnik, ki ga je takrat postavljval zemljiški gospod, a so loški meščani vsaj v začetku vlade škofa Siksta (1473–1495) že imeli pravico, da ga sami izbirajo.⁸¹ Da se niso sodne kompetence mestnega

⁷⁸ KM, fasc. 49, št. 361; HM, Freising, Lit. 689.

⁷⁹ KM, fasc. 41, št. 215.

⁸⁰ KM, fasc. 42, št. 219.

⁸¹ P. Blaznik, *Urbarji*, o. d., str. 62; MM, 8°, fasc. 59, f. 48; KM, fasc. 42 št. 221, s. d.

sodnika omejevale samo na meščanski sloj, dokazuje sicer nedatirana pritožba kmetskih podložnikov proti loškemu oskrbniku Juriju Lambergerju, ki je opravljal službo oskrbnika 1447–1475.⁸² Podložniki so ob tej priliki naglašali, da loški oskrbnik ne dovoljuje članom dvajsetih ali razumnim ljudem sedeti pri sodnih obravnavah ob pojezdah, kot je bilo nekdanj v navadi in je takrat sodnik (t. j. mestni sodnik) rad pomagal kmetskim podložnikom; sedaj pa hoče biti Lamberger obenem oskrbnik in sodnik.⁸³ Tekst odkriva precej jasno, da loškemu oskrbniku tedaj praviloma ni pripadala nad podložniki sodna funkcija v prvi instanci, nakazuje pa tudi, da je pripadalo sodstvo nad podložniki tako mestnemu sodniku kot tudi posameznikom iz kmetskih vrst.

Tudi podatki iz urbarja 1515 kažejo, da se sodna kompetenca mestnega sodnika ni omejevala samo na prebivalstvo mestnega pomirja, marveč se je širila tudi v podeželje. Tedaj so namreč še vedno obravnavali razne prestopke ob pojezdah. Pojezd so se udeleževali poleg župana, pisarja, mojstra, kašcarjevega pomočnika tudi loški mestni sodnik in loški meščani ter dva besednika. Prvotno so opravljali pojezde na ozemlju vsakega posameznega urada, sčasoma so se pa obravnave prenesle v Loko in to najprej samo iz bližnjega brojskega urada. Do 1515 so se pojezde preselile v Loko tudi iz ostalih uradov, le pri oddaljenih (soriškem in dovžanskem) so se pojezde ohranile na mestu samem.⁸⁴

Iz nedatiranega, a vsekakor iz prve polovice 16. stoletja potekajočega vira je razvidno, da je vsakokratnemu mestnemu sodniku vsaj v času loških oskrbnikov Jurija Dürreerja, Jurija Thurna in Gašperja Lambergerja (t. j. v letih od 1491–1508)⁸⁵ pripadalo tudi krvno sodstvo.⁸⁶ Kot je freisinški škof Filip v vlogi na cesarja 1536 zatrjeval, so njegovi predniki sami postavljali sodnika, ki so mu izročali pravico do krvnega sodstva. Ta trditev utegne biti pravilna za čas izpred 1491, nikakor pa ne velja za dobo od 1491 dalje. Za razdobje med 1491–1508 je namreč izpričano, da je v teh letih postavljaj vsakokratnega mestnega sodnika v Loku za krvnega sodnika kranjski deželni glavar oziroma deželni upravitelj. Ko je bil loški oskrbnik Pavel Rasp (1508–1524) nekaj časa obenem tudi deželni upravitelj, je kot tak podeljeval mestnemu sodniku tudi krvno sodstvo, a se je lastil

⁸² Fr. Mayer, Ueber die Correspondenzbücher des Bischofs von Freising 1474–1495, AÖG LXVIII, 1886, str. 128.

⁸³ KM, fasc. 42, št. 221.

⁸⁴ P. Blaznik, Urbarji, o. d., str. 299.

⁸⁵ MM, 8°, fasc. 62, f. 174; KM, fasc. 45, št. 252.

⁸⁶ Prim. razmere v Kranju, kjer je mesto prejelo od deželnega kneza krvno sodstvo in je od 15. stoletja dalje vsakokratno mestni sodnik upravljaj za deželnega kneza kranjsko deželsko sodišče, J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, str. 77, 90, 91.

te pravice tudi kasneje, ko mu je pripadalo samo še oskrbovanje loškega gospostva. Enako naj bi loško gospostvo imelo tudi svojega rablja, kot naj bi po Filipovem mnenju pričala posest, ki se je še 1536 imenovala rabljeva (hankher guetl). Toda po samih škofovih besedah Loka nekaj časa ni več imela ne lastnega rablja, ne lastnega tožilca. Po izjavah loškega oskrbnika (1535) naj bi vicedom že od davnih dni na vsakokratno poziv gospostva pošiljal v Loko tako tožilca kot rablja.⁸⁷ Iz virov je razvidno, da sta prišla npr. 1497 iz Ljubljane v Loko tako besednik kot rabelj.⁸⁸

Do odkritega spora je prišlo 1519. Tedaj je deželni glavar zastopal stališče, da izgubi pravica do regalij veljavo s smrtjo cesarja in da je treba poskrbeti za obnovitev pri novem vladarju. Freisinški so bili seveda drugačnega mnenja. Na osnovi pridobljenih regalij pripada krvno sodstvo zemljiškemu gospodu, ki poverja izvrševanje oskrbniku oziroma kakemu drugemu nameščencu.⁸⁹ Na temelju kranjskega reda za deželska sodišča (1535) je deželni knez postavil posebnega krvnega sodnika, ki naj bi mu bilo poverjeno krvno sodstvo po vseh sodiščih na Kranjskem. Mesto tožilca je bilo ukinjeno. Odslej je bil vicedom pripravljen pošiljati v Loko rablja le pod pogojem, da je vodil sodne obravnave deželni krvni sodnik.⁹⁰ Z novim deželnim redom je bila pa hkrati pristojnost deželskih sodišč dejansko omejena na najožje kazensko sodstvo v malefičnih zadevah, s čimer je bila utrjena moč patrimonialnih gospodov.⁹¹ Tako je loškemu gospostvu grozila škoda tudi v tej smeri, saj je oskrbnik že 1536 iskal navodil pri škofu, kako naj se ravna napram lastnikom manjših gospostev znotraj meja loškega deželskega sodišča (Puštalcem, Lambergerjem ipd.), ki hočejo sami soditi svojim podložnikom, čeprav je pripadala ta pravica dotlej loškemu oskrbniku (1535).⁹²

Sledila je intervencija freisinškega škofa pri cesarju, češ da bi mu tuj sodnik ožil stare pravice⁹³, pa odgovor kanclerja nižjeavstrijskih dežel, da se bo o stvari temeljito informiral,⁹⁴ vendar zaželene rešitve Freising ni dočakal. Že 1537 je Ferdinand ponovno naglašal, da spada postavljanje krvnega sodnika med njegove regalije in da s tem ne uvaja nikakih novotarij.⁹⁵ Leta 1541 poziva loški oskrbnik

⁸⁷ KM, fasc. 40, št. 209.

⁸⁸ KM, Rep. 53, fasc. 295, št. 9.

⁸⁹ KM, fasc. 41, št. 210.

⁹⁰ KM, fasc. 40, št. 209.

⁹¹ J. Zontar, Kranjski sodni red za deželskega sodišča iz leta 1535, Zgodovinski časopis 6-7, 1952-1953, str. 566-587; S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovenecv, str. 198.

⁹² KM, fasc. 37, št. 201; fasc. 40, št. 207; fasc. 41, št. 211.

⁹³ KM, fasc. 40, št. 207.

⁹⁴ KM, fasc. 42, št. 216.

⁹⁵ KM, fasc. 40, št. 209.

freisinški kapitelj, naj načne to vprašanje na državnem zboru, naslednjega leta piše loški kaščar škofu, da je vprašanje krvnega sodnika še vedno odprto.⁹⁶ Toda vse skupaj je malo zaleglo. Loško deželno sodišče je gospostvu sicer ostalo, toda uvrščeno je bilo med nepriviligirana sodišča, ki so morala za vodstvo krvnih pravnih klicati krvnega sodnika od privilegiranega sodišča in ga tudi primerno plačati.⁹⁷ Odslej je pripadala zemljiškemu gospostvu le pravica zasliševanja; tja je gospostvo pritegovalo kot prisednike zlasti posameznike iz vrst loškega meščanstva. Iz leta 1633 je ohranjeno npr. poročilo o zasliševanju, kjer so bili navzoči poleg loškega oskrbnika še loški mestni sodnik, trije člani svetovalstva in mestni pisar.⁹⁸ Sicer pa kažejo viri, da je npr. loški oskrbnik 1561 poslal v Ljubljano po krvnega sodnika,⁹⁹ enako tudi 1572, ko je prosil vicedoma razen za sodnika tudi za tožilca in rablja.¹⁰⁰ Tu pa tam (npr. 1557) ni bilo v deželi nobenega rablja, pa je bila malefična oseba spričo dolgega prestajanja v zaporu (od 24. aprila do 12. julija) in na prošnjo otrok izpuščena.¹⁰¹

Ko še ni bilo spravljenega z dnevnega reda vprašanje krvnega sodstva, se je pojavil z vso silo spor glede apelacijskih instanc. Glede na loške svoboščine iz 1451 je predstavljal za meščane prvo instanco mestni sodnik. Proti njegovim razsodbam je šel priziv na loškega oskrbnika, proti oskrbnikovim odločbam pa apelacija na freisingškega škofa kot na zadnjo instanco.¹⁰² Toda tudi ta instančna pot se je v 40-ih letih 16. stoletja začela majati ob težnji deželnega kneza, da čim bolj okrepi deželnoknežjo oblast v deželi.

Vsaj 1541 se je že pojavila zahteva, da mora iti apelacija na deželnega glavarja. Tedaj je namreč deželno glavarstvo ukazalo, da ne sme odslej nobena apelacija več v Freising.¹⁰³ Škof se ni uklonil. Leta 1543 je npr. ustno naročil kaščarju, da ne sme dovoliti takega postopka, marveč naj se drži starega apelacijskega reda. Da bi krila svojo osebo, sta loški glavar in kaščar prosila škofa, naj izda ustrezen pismen ukaz, ki bi ga po potrebi lahko pokazala stranki ali deželnemu glavarstvu.¹⁰⁴ Ker je škof vztrajal pri starem, je Ferdinand 1549 ugotavljal, da je taka praksa v nasprotju s kranjskimi deželnimi svoboščinami. Zato je ukazal upravniku deželnega glavarstva Janžu Lam-

⁹⁶ KM, fasc. 41, št. 211.

⁹⁷ S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 213.

⁹⁸ KM, fasc. 49, št. 379.

⁹⁹ KM, Rep. 53, fasc. 296, št. 6.

¹⁰⁰ KM, Rep. 53, fasc. 296, št. 11.

¹⁰¹ KM, Rep. 53, fasc. 296, št. 4.

¹⁰² J. Zahn, *Das Privilegienbuch der ehemaligen freisingischen Stadt Lack in Krain*, MHK 1859, str. 76.

¹⁰³ KM, fasc. 37, št. 201.

¹⁰⁴ KM, fasc. 41, št. 211.

bergerju, naj odkloni apelacijo na Freising; v Loki naj bo samo prva instanca, druga instanca pripada deželni sodni oblasti, tretja pa nižje-avstrijski vladi.¹⁰⁵ Ker se škof še ni uklonil, je deželni glavar 1551 izdal poseben mandat v smislu deželnoknežjih zahtev, ki je izzval pri loških meščanih in knjetskih podložnikih mnogo prahu.¹⁰⁶ V naslednjih letih je loški oskrbnik tožil, kako je bila loška apelacija že pred leti večkrat napadena in jo sedaj spet izpodbija krvni sodnik. Oskrbnik se je držal škofovih ukazov in je zavlačeval s postopkom v upanju, da bo dobil od škofa potrebna navodila. Obenem je prosil škofa, naj posreduje na ustreznih mestih.¹⁰⁷

Da je Ferdinandov ukaz iz 1549 malo zalegel, dokazuje njegov ukaz iz 1559, ki se vsebinsko ujema s prejšnjim; obenem je Ferdinand tedaj naročil kranjskemu deželnemu glavarju, naj loškega oskrbnika odstrani, kolikor bi le-ta oviral izvajanje cesarjevega ukaza.¹⁰⁸ Vse skupaj je pa praktično le malo zaleglo, kot kažejo podatki iz 1567. Tedaj so namreč škofovi odposlanci še vedno vztrajali pri starih instancah, obenem pa ugotavljali, da se nekateri podložniki že nekaj časa sem odtegujejo stari tretji instančni poti in tekajo v Ljubljano. Odposlanci so omenjene le pokarali, čeprav so zatrjevali, da bi jih lahko kaznovali, hkrati so jih pa tolažili, da imajo zaščito v loškem oskrbniku oziroma v škofu, kolikor bi jih deželno glavarstvo zaradi neupoštevanja njegovih zahtev preganjalo. Značilno je tudi zatrjevanje članov notranjega in zunanjega sveta, da bodo morali v danem položaju usmerjati apelacije v Ljubljano, čeprav neradi in le iz strahu pred deželnoknežjimi kaznimi.¹⁰⁹

Podatki kažejo, da je veljala na tleh loškega gospostva v glavnem še dalje stara praksa, ki se ji gospostvo zlepa ni hotelo odpovedati. Toda končno je le zmagal deželni knez. V hudih verskih bojih, v katerih sta bila sicer deželni knez in freisinški škof povsem na isti črti, se je v tem instančnem boju škof v želji za še bolj stnjen skupen nastop v verski borbi 1586 končno odrekel apelaciji, ki naj gre z njegovim soglasjem od loškega oskrbnika na deželno sodno oblast.¹¹⁰

Borba za instance pa se ni omejila samo na zadnjo apelacijsko instanco. Ob še neurejenih apelacijskih kompetencah so se pojavili posamezni primeri, da se v Loki niso držali dosledno stare apelacijske poti, ki naj bi vodila od mestnega sodnika k oskrbniku. Spričo premajhne budnosti loških oskrbnikov, deloma pa tudi zaradi nezvestobe le-teh se je dogajalo, da so šle apelacije včasih od mestnega sodnika

¹⁰⁵ DAS, Bergwerksordnung.

¹⁰⁶ KM, fasc. 38, št. 202.

¹⁰⁷ KM, fasc. 40, št. 209.

¹⁰⁸ KM, fasc. 37, št. 201.

¹⁰⁹ KM, fasc. 38, št. 202.

¹¹⁰ KM, fasc. 49, št. 361.

naravnost na deželno sodno oblast. Zaradi oddaljenosti zemljiški gospod takim pojavom ni vedno prišel na sled, zaradi česar je prihajalo do nevarnega prejudica.¹¹⁰ Stvar se je temeljito zapletla v času ostrih reformacijskih bojev v Loki, ko so se loški luterani skušali izogniti hudim represalijam s strani loškega oskrbnika, zlasti pa škofovih komisarjev in so našli vso oporo pri deželnih stanovih. Le-ti so želeli osvoboditi loške luterane pritiska protireformacijskih komisij, hkrati pa so hoteli zabiti klin med oba največja borca za protireformacijo, freisinškega škofa in nadvojvodo Karla. Le-toga so prepričevali, da mu hoče loški zemljiški gospod kratiti deželnoknežje pravice. Stanovi so res uspeli, da je nadvojvoda Karel 6. novembra 1586 izdal dekret, ki določa, da imata mestni sodnik in svetovalstvo jurisdikcijo nad mestnim pomirjem, od koder gre apelacija naravnost na deželno sodno oblast. Mesto se s tem ni osvobodilo freisinškega tutorstva samo glede na apelacijo; nevarno se je zamajala tudi sicer freisinška oblast nad Loko, ki je bila v zadnjih letih tako občutno ožila mestno avtonomijo. Odslej naj bi loški oskrbnik sploh ne mogel več ukazovati meščanom. Verska nepokorščina se je temeljito premaknila na politično polje.¹¹¹

Karlov dekret je izzval živo reakcijo tako pri deželi kot pri freisinškem škofu. Deželni upravitelj je npr. zastopal stališče, da se freisinški oblastniki vzdrže vsakršne nadaljnje vrhovne oblasti nad loškim meščanstvom, ki ne pripada loškemu oskrbniku, marveč deželnemu glavarju.¹¹² Škof se je seveda zavedal, kako mu propada privilegij, ki ga je dal 1397 vojvoda Viljem in za njim cesar Maksimilijan 1497 in je bil potrjen še 1523 in 1540, da namreč ni smel biti klican pred ograjno sodišče v Ljubljano nihče ne od nameščencev, ne od podložnikov z loškega gospostva razen v primeru, da bi to posebej ukazal deželni knez. Sedaj je pa klical deželni upravitelj pred sebe loškega mestnega sodnika, svetovalstvo in meščane, ne da bi se oziral na loškega oskrbnika. Škof je dobro čutil nevarnost, da se mu Loka sploh izmuzne iz rok in postane deželnemu knezu neposredno podrejeno mesto. Zavedajoč se nevarnosti ni opustil nobene prilike, da poudari svoje pravice do mesta, pa naj bo to v instrukcijah freisinškim komisarjem, ali v intervencijah pri bavarskem vojvodi Viljemu, pa pri nadvojvodi Karlu. Pri tem je stalno naglašal, da je Loka prav tako podrejena gospostvu kot podeželje, da jo veže prisega do zemljiškega gospoda, ki jo zastopa pred deželo kot druge gosposčinske podložnike. Loka sestavlja skupaj s podeželjem loško gospostvo.¹¹³ Loka ni posebej vpisana v imenjsko knjigo; gospostvo pobira davek v celoti in ga oddaja deželi.¹¹⁴ Kolikor

¹¹¹ P. Blaznik, Reformacija in protireformacija na tleh loškega gospostva, LR 9, 1962.

¹¹² Npr. KM, fasc. 49, št. 361 iz 1587.

¹¹³ KM, fasc. 49, št. 361, 363; fasc. 3, št. 30.

¹¹⁴ HM, Hochstift Freising, Lit. 73.

uživa Loka razne privilegije, so ji to iz milosti poklonili freisinški škofje, ki ji lahko privilegije takoj ukinejo. Mestni svet mora ob vsakem nastopu novega škofa prositi za potrditev starih privilegijev. Mestni sodnik je pravi gosposčinski uslužbenec, ki uživa letno plačo in mora ob koncu poslovne dobe dati zemljiškemu gospodu obračun ter viške odvajati zemljiškemu gospostvu. Po škofovem tolmačenju loške instance niso v nasprotju z deželnimi običaji. V zadregi je škof naglašal, da predstavlja loški oskrbnik drugo instanco ne samo za razsodbe mestnega sodnika v obsegu loškega pomirja, marveč tudi za razsodbe županov v podeželju, čeprav o kaki prvi sodni instanci županov v podeželju v sodobnih virih ni nikakega sledu. Samo loški oskrbnik kot namestnik freisinškega škofa ima pravico neposredno ukazovati loškemu sodniku in svetovalstvu ter klicati po uvidevnosti loške meščane pred sebe. Pri intervencijah škof ni pozabil naglašati, da so instance postale sporne šele v zvezi z verskimi vprašanji, ko skušajo neposlušni loški luterani z neposrednim obračanjem na deželo reševati svoje verske probleme. V instrukcijah na komisarje je škof poudarjal, da je v tem vprašanju pripravljen iti do skrajnosti in če se bo izkazalo potrebno, odpraviti tudi loške privilegije, mestu vzeti jurisdikcijo in le-to poveriti v celoti loškemu oskrbniku. Glede načina te izvedbe naj bi se komisarji dobro poučili in se o vsem posvetovali z bavarskimi svetovalci.¹¹⁵

Končno je škof v svoji odločnosti premaknil nadvojvodo, ki je glede na povezanost s škofom v borbi proti loškim luteranom popustil v instančnem vprašanju. Dne 17. decembra 1588 je namreč priznal loškemu oskrbniku, ki je sicer predstavljal za podeželsko prebivalstvo prvo instanco, glede na meščane pravico do druge instance, vendar oskrbnik priziva ni smel zavlačevati; apelacijo je moral rešiti vsaj v štirih tednih. Priziv proti razsodbi mestnega sodnika je torej šel na oskrbnika, proti kateremu je bilo možno apelirati na deželno sodno oblast, od te pa na vlado v Gradcu.¹¹⁶ Z likvidacijo instančnega spora se je zemljiški gospod rešil velike nevarnosti. Loka se je spet trdno vključila v loško gospostvo.

Konflikti med tremi partnerji, loškim teritorialnim zemljiškim gospodom, deželnim knezom in deželnimi stanoviti, so torej v 16. stoletju na loškem ozemlju temeljito odmevali. Bilanca stoletnega boja je bila za freisinškega škofa malo razveseljiva. Če se je škofu posrečilo, da je le s skrajnim naporom uspešno reševal nekatere kočljive situacije, se mu je istočasno dokončno izmuznila iz rok vrsta kompetenc, ki jih je skozi stoletja nemoteno užival. V nekdanj tako monolitnem loškem gospostvu so do konca 16. stoletja zazijale široke, nevarne razpoke.

¹¹⁵ KM, fasc. 49, št. 361.

¹¹⁶ P. Blaznik, Reformacija, o. d., str. 90.

VERÄNDERUNGEN IN DER RECHTSLAGE DER TERRITORIALGRUNDHERRSCHAFT VON LOKA (OBERKRAIN) IM 16. JAHRHUNDERT

Bei dem systematischen Ausbau der habsburgischen Landeshoheit in Krain hatte auch die Freisinger Territorialgrundherrschaft Loka (Bischof-lack) ihren Anteil zu bezahlen. Die Lage des Freisinger Bischofs als Grundherrn von Loka und seinem Gebiet war damals ziemlich ausgesetzt, denn er gehörte im Kampf zwischen dem Landesfürsten und den Landständen zu einer besonderen Gruppe, die in mancher Situation sowohl den Landesfürsten als auch die Landstände gegen sich hatte. In den letzteren waren besonders jene Landleute scharfe Gegner des Bischofs, die ihre Grundherrschaften innerhalb der Grenzen seines Landgerichtes von Loka hatten.

In der Absicht, immer selbständiger zu werden, stellten diese Landleute 1534 die Forderung auf, daß jede Partei bei allen Angelegenheiten, die vor dem Landeshauptmann verhandelt werden, persönlich zu erscheinen habe. Bei der konsequenten Geltendmachung des Prinzips der persönlichen Erscheinung wäre der Bischof von Freising angesichts der Entfernung seiner Residenz von der Grundherrschaft Loka in eine unmögliche Lage gekommen. Trotz der offenen Unterstützung seitens des Landesfürsten mußten die Bischöfe von Freising zufrieden sein, wenn es ihnen gelang, die Befreiung von dieser Verpflichtung für sich und höchstens auf Lebenszeit zu erreichen.

Die Landstände ließen die Bischöfe von Freising ihre Abneigung auch hinsichtlich der im XVI. Jh. anwachsenden Steuerlasten spüren. Da der Bischof Philipp als Reichsfürst die Türkenhilfesteuer zahlen mußte, wollte er die Steuerlast in den österreichischen Ländern abschütteln, sonst sei er ja für den selben Besitz zweimal besteuert. Obwohl sich der Reichstag in Augsburg 1531 dieser Auffassung anschloß, besteuerten die Landstände von Krain den Besitz von Freising auch weiterhin wie vorher.

War der Landesfürst in beiden Fällen auf der Seite des Bischofs von Freising, so kam er mit ihm in scharfen Gegensatz bei der systematischen Geltendmachung der Bergwerks- und Hochwälderregalien, die der Bischof von Freising seit 1277 ungestört besessen hatte. In dem ungleichen Kampfe, in dem der Bischof den Landesfürsten und die Landstände gegen sich hatte, gab der Grundherr von Loka nur Schritt für Schritt nach. Der Kampf hörte auch mit der Veröffentlichung der neuen Bergwerksordnung Erzherzogs Karls (1575) nicht auf, da der Grundherr versuchte, sich an einige unklar gefaßte Bestimmungen zu klammern. Da der Landesfürst nicht nachgab, ging aber die Entwicklung doch ihren Weg. Nach erfolgter prinzipieller Anerkennung des Bergwerksregals seitens des Bischofs, versuchte dieser nach 1588 immer noch, wenigstens die Jurisdiktion über die Bewohner von Zelezniki (Eisern) und über die Wälder zu retten. Daher dauerte der Kampf zwischen den beiden Parteien noch im folgenden Jahrhundert fort.

Gleichzeitig verminderte sich die Gerichtsbarkeit des Grundherrn, die er mit der Erlangung des Landgerichtes (1257, bzw. 1274) bisher über die

ganze Herrschaft ausgeübt hatte. Das Gericht erster Instanz übte der Stadtrichter aus und war, wie es scheint, nicht nur auf den Bürgerstand beschränkt. Spätestens Ende des 15. oder anfangs des 16. Jahrhunderts wurde dem Stadtrichter auch das Blutgericht übertragen; zwischen 1491 und 1508 erteilte der Landeshauptmann von Krain dem jeweiligen Stadtrichter von Loka den Blutbann. Zum offenen Konflikt kam es 1519, da der Landeshauptmann den Standpunkt vertrat, daß mit dem Tode des Kaisers die Übertragung von Regalien erlöscht sei und erneuert werden müsse. Im Jahre, da die neue Landgerichtsordnung für Krain (1535) erschien, wurden die Kriminalgerichtsverhandlungen dem Landesblutrichter übertragen; dem Grundherrn verblieb nur noch das Verhørsrecht. Gleichzeitig erhoben auf Grund der krainischen Landgerichtsordnung die Grundherren innerhalb der Grenzen des Landgerichtes von Loka Anspruch auf die Gerichtsbarkeit über die Untertanen.

Zum Schaden des Bischofs von Freising erfolgte auch eine Veränderung der Appellationsinstanzen. In der Mitte des 15. Jahrhunderts war die erste Instanz der Stadtrichter von Loka, die zweite der Verwalter von Loka, die letzte der Bischof von Freising. Im Instanzenkampf, der wenigstens 1541 ausbrach, verzichtete der Bischof erst 1586 auf die Appellation, die von nun an mit seiner Zustimmung vom Verwalter von Loka an die Landschaft ging. Parallel mit diesem Kampf brachten die lutherischen Bürger von Loka das Problem der sogenannten zweiten Instanz ins Rollen, um sich dem Verwalter von Loka zu entziehen und direkt an die Landschaft zu appellieren. Unter dem Druck der Stände erließ Erzherzog Karl 1536 entsprechende Resolution, mit der die Herrschaft Freisings über Loka überhaupt gefährdet wurde. Nach erbittertem Kampf gelang es endlich dem Bischof, vom Landesfürsten 1588 ein Dekret zu erlangen, wonach dem Verwalter von Loka die zweite Instanz zuerkannt und damit Loka wieder fest in die Grundherrschaft von Loka eingeschlossen wurde.

Trotz dieses Erfolges führte aber die im Laufe des Ausbaues der Landesherrlichkeit bis zum Ende des 16. Jh. veränderte rechtliche Stellung der einst monolithen Grundherrschaft von Loka zu einer gründlichen Auflockerung dieser Herrschaft.

D 290 n

Kranj 21114

D ZGODOVINA

zgodovina Slovencev

BLAZNIK P. Spremembe v pravnem

94(497.4)"15"

000000002

COBISS ◉

SKLADIŠČE